

כא

ביכורים – מצווה התלויה בארץ או בגוף

- א. אין מביאים ביכורים מפירות חוץ לארץ
 - ב. אשר תביא מארצך
 - ג. הר"ש: ביכורים – חובת הגוף
 - ד. רש"י: ביכורים – "מצווה דרמיא עליה"
 - ה. חובת ביכורים בשל קדושת הארץ
 - ו. מצוות התלויות באדם ובארץ – הגדרות חדשות
- סיכום

א. אין מביאים ביכורים מפירות חוץ לארץ

במשנה (ביכורים א, ו) נאמר:

הקונה שני אילנות בתוך של חברו מביא ואינו קורא. רבי מאיר אומר:
מביא וקורא.

על אף שהקרקע עצמה לא שייכת לקונה, אלא העצים בלבד, בכל זאת סבר ר' מאיר שהוא חייב אף במקרא ביכורים. הגמרא (בבא בתרא פא ע"א) הסיקה מכך:

מחייב היה ר' מאיר אף בלוקח פירות מן השוק.

העובדה שבעל הפירות אינו בעל הקרקע איננה משנה לעניין מקרא ביכורים, ועליו לקרוא. שאלה הגמרא:

והא כתיב (דברים כו, ב): "אשר תביא מארצך"?

כלומר, בפסוק נאמר שיש להביא ביכורים "מארצך". רק בעל שדה שיש לו פירות מביא וקורא, "אבל לוקח פירות לא מביא ולא קורא" (רשב"ם).¹ והשיבה:

ההוא למעוטי חוצה לארץ.²

ר' מאיר דרש את המילה "מארצך" כבאה ללמד שאין מביאים ביכורים משבעת המינים שגדלו בחו"ל, ולא כמלמדת שיש להביא רק מאדמתו הפרטית של המביא.

1. ראה: הרב אליקים קרומביין, "בעלות על הקרקע כתנאי לחיוב ביכורים", בתוך: עצרת ליחיאל – מאסף לענייני חג השבועות לזכרו של יחיאל מרדכי ויצמן הי"ד, עמ' 185-199.

2. דרשה זו מופיעה גם במסכת חולין קלו ע"א.

ב. אשר תביא מארצך

על דרשה זו שאלו התוספות (שם ד"ה ההוא):

ותימה אמאי איצטריך מיעוטא, הא אמר בסוף פ"ק דקדושין (דף לו ע"ב)
כל מצווה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ?

מצוות ביכורים היא אחת מהמצוות התלויות בארץ, ולכן אין צורך בלימוד מיוחד
מפסוק לכך שאין מביאים ביכורים מחו"ל. והשיבו:

ויש מפרשים משום דבכורים איתקשו לבשר בחלב, דכתיב (שמות כג, יט):
"ראשית בכורי אדמתך [תביא בית ה' אלהיך] לא תבשל גדי בחלב אמו",
ובמכילתא בהדיא מקיש להו.³ וסלקא דעתך שיהו נוהגין אף בחוצה
לארץ כמו בשר בחלב.⁴

היה מקום לחשוב שמצוות ביכורים תחול גם בחו"ל כשם שהלכות בשר וחלב
חלות שם מאחר והם נזכרים יחד באותו פסוק, ומה עוד שבמדרש ההלכה מכילתא
מקיישים ביניהן. לפי "יש מפרשים" אין הבדל בין מצוות ביכורים למצוות אחרות
התלויות בארץ, אלא שהיא צורך ללימוד מיוחד במצוות ביכורים, הנוהגת רק בפירות
שבעת המינים הבאים מארץ ישראל, בשל האפשרות להבין אחרת בעקבות ההיקש
להלכות בשר וחלב.

ההבחנה בין מצווה התלויה בארץ לבין מצווה התלויה בגוף היא שמצוות שחיובן
בארץ ישראל ובגידולי ארץ ישראל, על פי הכללים ההלכתיים הנהוגים בכל מצווה
(גבולות הארץ לעניין המצווה, סוג הגידולים, זמן חלות החיוב, ועוד), אלו הן מצוות
התלויות בארץ, ואילו מצוות הנהוגות בכל מקום, בארץ ובחו"ל, יוגדרו כמצוות
התלויות בגוף.

ראשונים אחרים הציעו הסבר נוסף מדוע היה צורך לדרוש את הפסוק "מארצך"
כבא למעט את חו"ל. בשיטה מקובצת (בבא בתרא שם) הביא בשם תוס' הרא"ש, שמאחר
ובפסוק אחר נאמר "בכורי כל אשר בארצם אשר יביאו לה' לך יהיה" (במדבר יח, יג) היה

3. מכילתא דרבי ישמעאל משפטים – מסכתא דכספא פרשה כ: "לפי שהוא אומר ראשית בכורי
אדמתך, לא שמענו אלא בזמן שהבכורים נוהגין ובמקום שהבכורים נוהגין שם נוהג בשר בחלב,
מקום שאין הבכורים נוהגין ובזמן שאין הבכורים נוהגין לא שמענו, תלמוד לומר: 'לא תאכלו כל
נבלה' (דברים יד, כא), ונאמר: 'לא תבשל גדי' (שם), מה נבלה נוהגת בין בארץ בין בחוצה לארץ,
בפני הבית ושלא בפני הבית, אף בשר בחלב יהא נוהג כן".

4. הסבר זה מופיע גם בתוס' בחולין קג ע"ב ד"ה כל, ושם קלו ע"א ד"ה אלא, בשמו של הרשב"ם.
ראשונים נוספים (על הגמ' בבבא בתרא) מסבירים גם הם כך: הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א.

מקום לחשוב שהפסוק מרבה גם פירות שגדלו בחו"ל, ועל כן היה צורך למעט וללמד שאין מביאים ביכורים אלא מגידולי ארץ ישראל.⁵

ג. הר"ש: ביכורים – חובת הגוף

בהמשך התוספות מובאת תשובה נוספת בשמו של הרשב"א (הרב שמשון משאנץ, הר"ש):⁶

ולרשב"א נראה, דלא חשיבי בכורים מצווה תלויה בארץ:
 [א] דלא דמי לתרומה ומעשר וחלה. דהתם גוף הפירות מחוייבין בתרומה, דטבל ניהו ואסורין באכילה, ולכך חשובין הן תלוין בארץ. אבל בכורים אין החיוב תלוי בפירות אלא באדם, דאין נאסרין באכילה אף על פי שלא הפריש מהן בכורים.

[ב] ועוד, מדלא חייב תרומה ומעשר עד שיתמרח בכרי, מוכח שהחיוב תלוי בפירות, לפי שלא הגיע עדיין זמן חיובן. אבל בכורים ודאי חובת הגוף ניהו, כעבודה זרה דילפינן מינייהו בקדושין (ז' ע"א), שאין החיוב תלוי בפירות אלא באדם, ואפילו בעודן באילן מתחייב, כדתנן במסכת בכורים (פ"ג מ"א): "כיצד מפרישין בכורים? יורד אדם לתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, קושרו בגמי ואומר: הרי אלו בכורים".

ואע"ג דאם אין לו [אינו] חייב לקנות, מכל מקום חובת הגוף ניהו, כמו חובת ציצית דאע"ג דאין חייב לקנות טלית כשאין לו חשיב חובת הגוף.

הר"ש לא הגדיר את מצוות ביכורים כמצווה התלויה בארץ אלא כמצווה התלויה בגוף, ועל כן היה צורך לדרוש את הפסוק בו נאמר שיש להביא ביכורים "מארצך" כבא למעט את פירות חוץ לארץ.⁷

הר"ש נימק את טענתו בכך שהבחין מהותית בין ביכורים לבין תרומות ומעשרות וחלה. פירות וירקות מגידולי ארץ ישראל הם טבל כל עוד לא הפרישו מהם תרומות

5. הר"ן (חולין קלו ע"א) תמה שהיה מקום לדרוש "בארצך" – למעוטי שותפות עכו"ם. ראה בעניין זה: מו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא, מנחת אברהם, חלק א עמ' רה.

6. אין זה רבי שלמה בן אדרת, הרשב"א, המוכר יותר בכינויו זה, שהיה תלמיד הרמב"ן וחי כמאה שנים מאוחר יותר.

7. הרב יהודה הלוי עמיחי ("ביכורים כמצווה התלויה בארץ", בתוך: ביכורי הארץ, עמ' 165-172) הסביר את שיטת הרשב"א שאין כוונתו לומר שמצוות ביכורים איננה תלויה בקרקע כלל, אלא שיש בה מרכיבים של מצווה התלויה בקרקע וגם באדם.

ומעשרות, וכן לא ניתן לאכול מעיסה שנאפתה כל עוד לא הפרישו ממנה חלה. לעומת זאת, הפרשת הביכורים והבאתם למקדש היא מצווה, אך לא תנאי הכרחי המכשיר את הפירות באכילה. לכן, זו חובת הגוף, המוטלת על האדם ואינה קשורה בפירות. דברי הר"ש מבוססים על האמור במשנה (ביכורים ב, ג):

יש בתרומה ומעשר מה שאין כן בבכורים. שהתרומה והמעשר אוסרין את הגורן... מה שאין כן בבכורים.

הוכחה שניה לדברי הר"ש היא מכך שיש זמנים או מצבים מסוימים, לאחר שהירקות והפירות אינם מחוברים לאדמה או לעץ, בהם אדם שיהיה מעוניין לאכול מהם לא יהיה חייב להפריש מהם קודם לכן, היות ולא הגיע זמן חיובם. כלומר, החיוב נקבע לפי הפירות ולא האדם. אולם, בביכורים אין משמעות למצב הפירות והפירות כבר בהיותם על העץ, כשרק הבכירו והתחילו להבשיל, כבר חייבים לסמן אותם ולקרוא להם שם כדי להביאם בבוא העת למקדש כביכורים (ביכורים ג, א).

על דברי הרשב"א ניתן להקשות, שאם חובת ביכורים היא מצווה שמוטלת על האדם, הרי שכל מי שגר בארץ היה צריך לדאוג שיהיו לו פירות משבעת המינים כדי שיוכל לקיים בהם מצוות ביכורים.

על כך השיב הר"ש שיש לדמות את מצוות ביכורים למצוות ציצית. גם באשר לציצית דנה הגמרא האם זו חובה שמוטלת על האדם או על הבגד, ומסיקה שזו חובה שמוטלת על האדם רק בשעה שהוא לובש בגד שיש בו ארבע כנפות. אם לאדם יש בגד עם ארבע כנפות, אך הוא איננו לובש אותו, הוא פטור מלהטיל בו ציצית (מנחות מא ע"א). לדברי הר"ש הוא הדין באשר לביכורים: אדם איננו חייב לפעול לכך שיהיה לו עץ משבעת המינים, אך אם יש לו עץ כזה מוטלת עליו החובה להביא ביכורים מהפירות הראשונים.

דרשת המכילתא, המקישה בין איסור בשר וחלב לביכורים, מסייעת גם היא לר"ש שכן איסור בשר וחלב מוטל על האדם, על הגברא. לשם כך נכתב בתורה "בארצך" – כדי לומר שחובת ביכורים נוהגת רק בארץ, למרות שאיסור בשר וחלב הכתוב בסמוך לכך חל בכל מקום בעולם.

ד. רש"י: ביכורים – "מצווה דרמיא עליה"

גם רש"י כתב כר"ש. במשנה גיטין ד, ט נאמר: "המוכר את שדהו לעובד כוכבים לוקח ומביא ממנו בכורים, מפני תיקון העולם". רש"י על המשנה (גיטין מז ע"א) מסביר ש"בכל שנה צריך ליקח מן העובד כוכבים ביכורי פירותיה בדמים יקרים ומביאם לירושלים", ותיקון העולם הוא "שלא יהא רגיל למכור קרקע בארץ ישראל לעובד כוכבים, וגם

אם מכר יטריח לחזור אחריה ולפדות⁸. על כך שאלה הגמרא, בעקבות דיון האם יש קניין לנכרי בארץ להפקיעה מקדושתה (שם ע"ב):

מפני תיקון העולם אין, מדאורייתא לא!

רש"י ביאר:

ואי אין קניו לעובד כוכבים להפקיעה מקדושתה... וכיון דביכורים מצווה דרמיא עליה היא, ולא טבלי לאסור פירות באכילה, מיחייב ליקח ולהביא, ולא דמי למעשר... ולא מצווה דרמיא עליה היא [=המעשר] אלא אם כן אוכלן או מוכרן דקא משתרשי ליה, אבל ביכורים מצווה דרמיא עליה היא.

מדברי רש"י עולה שאף הוא הבחין בין תרומות ומעשרות שהם חובת הפירות לבין מצוות ביכורים המוטלת על האדם. ואכן, בקידושין לז ע"א מנה רש"י רשימה ארוכה של מצוות שהן חובת קרקע, ואיננו מזכיר בה את מצוות ביכורים:

חובת הגוף – היינו אינה תלויה בארץ, אינה מוטלת לא על הקרקע ולא על גידוליו אלא על גופו של אדם, כגון: שבת, תפילין, עבודת כוכבים, פטר חמור, מילה, עריות, וכיוצא בהם.
חובת קרקע – שמוטלת על הקרקע או גידוליו, כגון: תרומות ומעשרות, חלה, לקט, שכחה ופאה, שביעית, חדש, ערלה, כלאים.

אמנם מצוות פאה גם היא מוטלת על האדם, שכן היא אינה מעכבת את אכילת התוצרת החקלאית, ואם לא הניח פאה ביטל מצוות עשה. ובכל זאת, בולט לעין שרש"י לא הזכיר ברשימה המפורטת והרחבה של המצוות התלויות בקרקע את מצוות ביכורים. אין זאת אלא מפני שרש"י אכן הגדיר גם הוא את מצוות ביכורים כמצווה שמוטלת על גופו של האדם, ורק דרשת הפסוק "מארצך" ממעטת ומלמדת שמצווה זו נוהגת רק בארץ ישראל. אמנם רש"י לא השווה את מצוות ביכורים למצוות אחרות התלויות באדם כמו ציצית וכד', אך הוא כתב במפורש שהיא שונה ממצוות מעשר בכך שהיא מוטלת על האדם.

ה. חובת ביכורים בשל קדושת הארץ

הרב יהודה לייב מאשבוים⁹ שלח לראי"ה קוק מכתב בד' מרחשוון תרצ"ה, ובו עסק

8. בגמרא זו מספר גרסאות. ראה במאמרי: "פיצוי כספי בעקבות עקירה מישוב", שבות יהודה וישראל, עמ' 151-153.

9. הרב מאשבוים נודע בכינויו "העילוי מבריסק", וחיבר את הספר 'ברכת הארץ' העוסק במצוות העומר ושתי הלחם. נהרג על קדוש השם בשנת תש"ב.

במצוות העומר, שתי הלחם והביכורים, שהן הביטוי המעשי למעלת קדושתה של ארץ ישראל, כדברי המשנה (כלים א, ו):

עשר קדושות הן. ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושתה?
שמביאים ממנה העומר והביכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאים כן מכל
הארצות.

הגר"א (בפירוש המשנה שם) טען שיש למחוק את המילה "ביכורים" מאחר והיא מצווה התלויה בארץ, ואיננה כמו העומר ושתי הלחם שאינם תלויים בארץ ושהחובה להביאם דווקא ממנה נובעת מקדושת ארץ ישראל.¹⁰ אמנם, הרמב"ם פסק כן להלכה בהלכות בית הבחירה ז, יב:

כל ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות. ומה היא קדושתה? שמביאין
ממנה העומר ושתי הלחם והביכורים, מה שאין מביאין כן משאר
ארצות.¹¹

לדברי הרב מאשבויס, יש מכאן סיוע לשיטת הר"ש לפיה אין להגדיר את מצוות ביכורים כחובת קרקע, "אלא הוי דין מיוחד שנאמר בהלכות ביכורים שאינן באים אלא מן הארץ, והוי כמו עומר ושתי הלחם שאינן באים אלא מן הארץ, והכל מטעם קדושת הארץ".¹² הוא ציין ששמע את ההסבר הזה בשמו של הרב חיים מבריסק,¹³ וביקש מהראי"ה קוק "שיודיעני נא חוות דעתו הגדולה והרחבה בזה", וגם רשות להדפיס חוות דעת זו.

לא ידוע לנו אם הראי"ה קוק השיב לפנייה זו, אך ישנה התייחסות קצרה שלו לסוגיה זו בתשובה שכתב שנים רבות קודם לכן, בהיותו רב בזיימל (שנת

10. הרב יעקב אריאל ("מצוות ישוב ארץ ישראל במשנת הגר"א", באהלה של תורה, חלק ד, עמ' 34-35) הסביר את דברי הגר"א שכתב שמצוות העומר ושתי הלחם הן מצוות ציבוריות: מכיון שיש צורך להניף את העומר ושתי הלחם במקדש הם מצוות "חפצא", והחובה להביאם מארץ ישראל דווקא היא בגלל קדושת המקדש, כי קדושת המקדש היא הגורמת לקדושת ארץ ישראל. לעומתן, מצוות הביכורים היא חובה אישית המוטלת על ה"גברא", וסיבת חיובה היא האדם ולא המקדש. יש להעיר שלמרות שמצוות ביכורים מוגדרת כחובה אישית המוטלת על ה"גברא", אין זה באותה משמעות שהר"ש המובא בתוס' התכוון אליה, שכן מבחינה זו גם תרומות מעשרות וחלה הן חובות אישיות, וכפי שציין הגר"א שם, שהרי גם מעשר שני (כמו קדשים קלים אחרים) יש להביא למקדש ולאכול שם.

11. בביאור משנה זו ופסק הרמב"ם, ראה: הרב יהושע ויצמן, "קדושת הארץ – עומר, ביכורים ושתי הלחם", בתוך: ביכורי הארץ, עמ' 161-164.

12. הרב יהודה ליב מאשבויס, בתוך: אגרות לראיה, עמ' תפ-תפב.

13. בחידושי הרב חיים מבריסק על הש"ס (סטנסיל), "בענין אין מביאין ביכורים מחו"ל", מופיע הסבר אחר בשמו.

תנ"ד).¹⁴ לדבריו, הן תרומות ומעשרות והן ביכורים הם חובת קרקע. אמנם אסור לאכול מהפירות כל עוד לא הפרישו מהם תרומות ומעשרות, ולעומת זאת הביכורים אינם מעכבים, אך אין זה משנה את עצם ההגדרה של חיובים אלה. כלומר, הראי"ה קוק לא קשר את מצוות הביכורים לקדושת הארץ כמו העומר ושתי הלחם, והחשיב את מצוות הביכורים לחובת קרקע.

ו. מצוות התלויות באדם ובארץ – הגדרות חדשות

החידוש בדברי הר"ש הוא באשר להגדרת מצווה התלויה בארץ ומצווה התלויה בגוף. כפי שצוין לעיל, על פי המקובל כל המצוות הנוהגות רק באדמת ארץ ישראל וגידוליה הן מצוות התלויות בארץ, וכל יתר המצוות, שאינן נכללות בהגדרה זו ונוהגות בכל מקום בעולם, הן מצוות התלויות בגוף (קידושין לז ע"א).

ההבחנה שהר"ש הציג היא אחרת לחלוטין: מצווה שאדם חייב בה ואינה מתירה איסור כלשהו היא מצווה התלויה בגוף, בעוד שמצווה שעניינה להתיר איסור המעכב את השימוש בחפץ המבוקש היא מצווה שאיננה תלויה בגוף אלא בחפץ עצמו. בהקשר של תרומות ומעשרות, שכל עוד לא הופרשו מעכבים ואוסרים את הגידולים החקלאיים אכילתם באכילה, הרי שהם יחשבו למצוות התלויות בארץ. לא רק זאת: גם באשר להפרשת חלה, שביחס אליה כתב הר"ש שהיא מצווה התלויה בארץ, כתבו התוספות במקום אחר (קידושין לו ע"ב ד"ה כל), שיש לראותה כמצווה התלויה בגוף, ובשל כך גזרו חכמים שתנהג גם בחו"ל:

והיינו טעמא דגזרו על החלה בכל מקום, טפי מתרומה ומעשר, לפי שהחלה דומה יותר לחובת הגוף. שהרי החיוב בא על ידי גלגול עיסה שהאדם עושה, והלכך דין הוא שינהוג בכל מקום, אפילו בחו"ל. אבל תרומה ומעשר אינן מוטלות אלא על מי שיש לו קרקע ודמי טפי לחובת הארץ.

האיסור שמוטל על אכילת החלה כל עוד לא הפרישו ממנה איננו דומה לתרומות ומעשרות. בתרומות ומעשרות החיוב מוטל על גידולי הקרקע לאחר שנעשה מהם כרי, כלומר בשדה ובצורה הגולמית, בעוד שחובת הפרשת חלה היא בבית, לאחר שהאדם גיבל את הקמח עם מים וגלגל עיסה.

נימוק זה איננו דומה לדברי הר"ש שכתב שמצווה מוגדרת כחובת האדם כאשר היא אינה תלויה ברצונו או כוונתו של האדם. לכן, מכיון שעצם העובדה שפרי

14. הראי"ה קוק, שו"ת משפט כהן, סימן נו, פרק ד סעיף ב.

משבעת המינים גדל ברשותו של אדם בארץ ישראל מחייבת אותו בביכורים, ואין זה משנה אם הוא מתכוון לאכול מהפירות ואף לא מעכב את אכילתם, מוגדרת מצווה זו כחובת הגוף. זאת לעומת תרומות ומעשרות, שחייבים להפרישם רק אם מתכוונים לאכול מהפירות, ושמעכבים את האכילה עד שיופרשו.¹⁵

מלבד זאת, יש מצוות אחרות שאינן קשורות כלל לאדמת ארץ ישראל וגידוליה, ועל אף שלכאורה הן מוגדרות כמצוות התלויות באדם הן מוגדרות אחרת לפי שיטות מסוימות. כך למשל, יש הרואים את מצוות ציצית כחובה המוטלת על הבגד, ה"חפצא" (מנחות מא ע"א); את המזוזה כחובה המוטלת על הבית;¹⁶ את מצוות "תשביתו" כמוטלת על החמץ שיהיה מבוער;¹⁷ את כיסוי הדם כחובה שהדם יהיה מכוסה,¹⁸ ועוד. על דרך זו יתכן שעל פי הר"ש מצוות נוספות לא יכללו בהגדרה של מצוות התלויות בגוף, אלא בהגדרות אחרות.

סיכום

לדברי הר"ש שבתוספות, ההבחנה בין מצוות התלויות בארץ לבין מצוות התלויות בגוף איננה רק על בסיס גיאוגרפי או בוטאני, אלא באופן שונה: מצווה שאדם חייב בה ואינה מתירה איסור כלשהו היא מצווה התלויה בגוף, בעוד שמצווה שעניינה להתיר איסור המעכב את השימוש בחפץ המבוקש היא מצווה שאיננה תלויה בגוף האדם אלא בחפץ עצמו.

מבחינה מעשית אין שום הבדל בין הר"ש לבין ראשונים אחרים באשר לחובת מצוות ביכורים, והכול מסכימים שביכורים מובאים רק מארץ ישראל. החידוש בדבריו הוא בהגדרה ממוקדת וחדשה של המושגים 'מצווה התלויה בארץ' ו'מצווה התלויה בגוף'.

15. בספר המקנה (קידושין שם) הביא רביה מדברי הר"ש (הלא הוא הרשב"א שבתוס') בפירושו למשנה בחלה ב, א, לדברי התוס' הללו. הרב משה קלירס, תורת הארץ פרק ד, ב-ג, דן בהוכחה זו. מכל מקום, הגדרת הרשב"א בתוס' בב"ב פא ע"א למצוות התלויות בארץ או בגוף איננה תואמת לדברי התוס' בקידושין לו ע"ב ד"ה כל. הן אמת שהרשב"א הנגיד בהוכחתו הראשונה בין ביכורים לבין תרומות מעשרות וחלה, ובהוכחתו השניה הנגיד רק בין ביכורים לבין תרומות ומעשרות ולא הזכיר חלה, אך כאמור לעיל החיוב בחלה הוא לאחר גלגול העיסה, וניתן להקביל זאת לשלב המרוח המחייב בתרומות ומעשרות.

16. תשובת הרמב"ם לחכמי לונגיל, מובאת בכסף משנה הל' תפילין א, יא, והגהות מימוניות שם.

17. מנחת חינוך מצווה ט; חידושי הרב חיים הלוי מבריסק, הל' חמץ ומצה א, ג.

18. שו"ת אבני נזר אורח חיים סי' תו אות י.